

ניסור הדעות

יש מידות שהן מצרניות (=שְׁכָנוּת) מטבען, וכשרוצה האדם לצייר בו איזו מידה, לא באופן ברור, תימשך ממילא אחריה הסמוכה לה, אף על פי שאינה הגונה ואינה דרושה לחפצו.
(הראייה קוק צ"ל, מוסר אביד, ג, א)

ישנן מידות (=תכונות נפשיות) שהן שכנות אחת לשנייה, דהיינו יש להן יסודות דומים, ובמבט שטחי הן נראות קשורות אחת בשנייה. למשל מידת ה**גבורה** (שם עמי סא-סג) שהיא תכונה חיובית שהתוכן שלה הינו היכולת לבצע בנחישות, בעקביות ללא פשרות את מה שהשכל בשיקול הדעת החליט שהוא נכון לעשותו.

למשל: אדם החליט שהוא לומד דף יומי. ברור שלאחר הטקסים המרשימים של סיום השי"ס הוא כולו מלא במוטיבציה עזה ללמוד דף יומי. אך המבחן הוא שנתיים שלוש אח"כ, אם יש בו **גבורה** להמשיך ולהתמיד במה שהוא החליט לקחת על עצמו. מאידך, מידה נפשית זו נמצאת בשכנות למידות נפשיות שליליות כמו: כעס (כלפי כל מה או מי שמפריע לו לממש את המשימה שלקח על עצמו), גאווה (על יכולתו להתמיד), שנאה, נקמה, זלזול ועוד. **ענווה** נמצאת בשכנות **לעצבות** וכיוצא בזה. בשל תופעה זו מדגיש הראייה קוק שתפקיד האדם המוסרי הוא 'לנסר את מידותיו' ולהפריד בין מידה ראויה למידה שאיננה ראויה הנמצאת בשכנות עמה. אם הוא ניחן במידת ה**גבורה** נכון שינסר אותה ויפריד אותה מהגאווה והכעס.

נראה, שכשם שיש להפריד בין מידות שְׁכָנוּת, יש להפריד בין דעות שכנות ומושגים שכנים. כשהחיים זורמים במסלולם הפחות או יותר נורמלי, קיומם של מושגים שכנים שלא עברו את תהליך הניסור איננו מורגש ואיננו מפריע. אך בימים של סערה פרטית ו/או כללית, אי 'ניסור המושגים' מהווה בעיה של ממש. ניסור המושגים הינו תורה שלמה, וכמובן שמאמר צנוע אין בכוחו לעשות זאת. מטרתנו במאמר זה להביא כמה מושגים שנראה כי הם לא 'מנוסרים' ולהציע כיוון רוחני-חינוכי ברוח זו. יותר מאשר נדגיש את דרך הניסור המתאימה לכל אחד ואחד מהמושגים, נדגיש את הצורך לעשות כן. נבחין בין מושג כולל, למושג שכן. 'מושג כוללי' הוא מעין מושג-על שהוא כל כך רחב ולא מוגדר שאי הניסור שלו וההתייחסות הכוללת אליו פוגעת ומחמיצה. 'מושגים שכנים' הם שני מושגים שונים אך קרובים. דומה כי הבלבול העמוק ביותר מתייחס למשנתו של הראייה קוק. זאת כיוון שמשנתו מבוססת על ההבחנה העמוקה בין התופעות כפי שאנו רואים אותן לבין הכוחות הפנימיים והסמויים מן העין המניעים אותם. הבחנה זו עשויה ליצור משבר רוחני ברמות שונות, הנובע מטשטוש (והעדר 'ניסור' בלשונו במאמר זה) בין 'החוץ' ל'פנים', והוא יכול להוביל לבלבול רב.

א. המושגים השכנים: 'מדינה' - 'ממשלה'

מדינה הינה כלי ארגוני. מדינה היא צורה של התארגנות אנושית המאפשרת לאנשים לחיות במשותף

ולבטא את לאומיותם. המדינה היהודית מובחנת לדעתו של הרב מכל מדינה אחרת בכך "שחקוק בתוכה תוכן אידיאלי" (אורות, עמ' קס), שהוא הרצון לייחד את ה', "שיהיה ה' אחד ושמו אחד". כל המתבונן בנעשה במדינת ישראל ורואה את המוסדות השולטים בה למן הממשלה ועד משכן הכנסת ובית המשפט העליון, רואה עד כמה המציאות רחוקה מהתוכן האידיאלי הזה. הדברים נראים לעין המתבוננת מופרכים ומנותקים לחלוטין מהמציאות. דא עקא, הרב עצמו מדבר על "תוכן אידיאלי" שפירושו תוכן מופשט, שהוא הרעיון העמוק העומד בבסיס המפעל הזה הקרוי 'המדינה'. אבל הדבר דורש "ביאור ארוך" בלשונו של הרב במיוחד "בימי חושך" (שם). הביאור הארוך נדרש מטעמים רבים. אחת השאלות הנוקבות היא: היכן נמצא אותו "תוכן עמוק"? איפה יש לחפש אותו? האם הוא שרוי בתת-המודע של ראש הממשלה? של שופטי בית המשפט העליון? האם אין מיליוני אזרחים במדינת ישראל (ואפילו היהודים שבהם) שמעולם לא שמעו על רעיון זה בכלל? ברור שכל מי שמחפש איזה שהוא זכר ל"תוכן האידיאלי" הזה יוצא בפחי נפש, ובמיוחד בימים שבהם נראה שהשחור הוא עוד יותר כהה. ובכן הדברים אכן עמוקים, אך הם דורשים ניסור. לא ניתן לשאול היכן מקומו של ה"תוכן האידיאלי" בדיוק כמו שלא ניתן לשאול היכן ה'נשמה'. ל'נשמה' אין מקום, כי היא אינה חומרית, אך עובדה זאת איננה גורעת מהממשות של הנשמה, ממשות שלפי אמונתנו הינה יציבה וקבועה בהשוואה לגוף המתפתח ומתכלה.

השאלה היא: היכן רואים את אותה נשמה? היכן באה לידי ביטוי? אחד מהביטויים העמוקים של "התוכן האידיאלי" הוא בהיסטוריה. נדרשת פרספקטיבה רבת שנים (וכי לא שרנו "עם הנצח...") על מנת לראות כיצד הוא מתממש.

נסכים על כך שלא ניתן לתפוס נער מתבגר בגניבה או במעשה שלילי אחר ובשל כך לשלול מאישיותו תכונות טובות, גם אם סמויות וגנוזות. על מנת להעריך את האישיות ולראות את השפעת ה'נשמה' הסמויה מן העין על החיים הגלויים יש לבחון אותם כמכלול, ולא להתמקד באירוע, כואב ככל שיהיה. כך הוא גם בחייה של המדינה: האם ניתן להעריך את משמעותה כ"כסא ה' בעולם" בלי לקשור את קיומה של המדינה עם השואה שהייתה אך לפני כששים שנה? האם ריבונותו של העם הנרדף על ארצו, נכון, על חלק ממנה, אך על ארצו, חלום הדורות, איננה בעלת משמעות מוסרית ואמונית עמוקה? האם קימומה של התיישבות יהודית, של מוסדות תורה, של אפשרותנו לקבוע כעם את גורלנו בסייעתא דשמיא, ולא של פריץ, נסיך, מלך, או פרלמנט נאור ככל שיהיה, איננה מהפיכה? לכאב יש תכונה מסוימת: הוא מקטין את הראות ומצמצם את טווח השמע. אדם עם כאב בטן עז אינו יכול לחשוב על דבר חוץ מאשר לחוש את ערפילי הכאב מציפים את מוחו ואת כל ישותו. כך גם אנו. לאחר השבר הנורא איננו יכולים להיות ממוקדים אלא בו. אך מסתבר שאין אנו מחוסנים מספיק מפני השפעותיו השליליות. המושגים ה'אל מנוסרים' שלנו, גורמים לכך שביקורת נוקבת הכוללת תחושות סלידה ומיאוס כלפי ממשלה מסוימת גורמת לדחייה מוחלטת של המושג הרחב והשכן "מדינה יהודית".

ב. המושג הכולל: עם

"העם שונא אותנו"; "העם חי את התרבות המערבית"; "העם ממוקד בשאיפותיו החומריות, הציניות החילונית מתה"; "צבא של רובוטים"; "ראה את הנוער השותה לשוכרה, דוקר ונדקר במועדונים, אין להם יותר ערכים". משפטים (מתונים יחסית) אלה נשמעים ונכתבים לעיפה במחוזותינו ומובילים בדרך כלל לאוסף המשפטים הבא: "עלינו לתפוס את ההנהגה, בלי להקשיב ולשמוע, כי אין למי"; "הם צמאים לערכים שלנו, להנהגה שלנו"; "הנוער רוצה עכשיו ללכת ישר להנהגה, לא עוד להשתלב, עם מי".

דבר ידוע הוא שעל מנת לשוחח עלינו להכליל, להתמקד בעיקר המהותי. תמונת מצב מפורטת מדי מעיקה על תהליכי החשיבה שלנו, ומקשה עלינו להבין את המתרחש. הביטוי הידוע המתאר תופעה זו הינו "מרוב עצים לא רואים את היער", ובדברי הנביא: "והיה להם דבר ה' צו לצו, קו לקו, זעיר שם זעיר שם". דבר ה' מתמוסס ומתפורר לאלפי פרטים, והמשמעות העמוקה של דבר ה' נעלמת. אך מי שרואה רק יער, אינו יכול לנסר ולחטוב עצים. מי שרואה רק יער, אינו יכול לשבת בצילו של עץ בודד.

ביעם' שלנו יש עניים ועשירים, מזרחיים ואשכנזים, יוצאי חבר העמים ויוצאי אתיופיה, משכילים ובורים, אנשי עמל המפרנסים את משפחותיהם בדוחק, אנשי אקדמיה, תעשיינים ופועלים, אנשי רוח, אומנים, אנשי תקשורת בצד פקידים ואנשי מקצוע למיניהם, מסורתיים, חרדים ודתיים-לאומיים, תינוקות שנשבו בצד כמה כופרים של ממש. המון אנשים מתחתנים, יש גם רבים שמתגרשים, מגדלים את משפחותיהם, מסורים להוריהם ולילדיהם, מתנדבים בארגוני רווחה, ויש השוקעים בעיתון ונרדמים מול הטלוויזיה, נוסעים לחו"ל לטייל אבל הנוף היפה ביותר בעיניהם הוא נוף הארץ, הם שולחים את בניהם ובנותיהם לצבא או לשירות לאומי, יש רבים המשתמטים, יש המונים המתגייסים, הם יעזרו לך כשיראו שאתה תקוע בבעיה, יש הנוחים לכעוס אך גם ממהרים לאהוב, יש מהכול. רובם הצביעו לליכוד, מיעוטם לשמאל. כשמטייל נתקע בגיונגל של טהיטי מדינה שלמה עוקבת אחרי ניסיונות החילוץ שלו. יש בו צימאון אדיר לרוחניות אבל הוא מחפש אותה בהודו ולא בישיבה. יש בו רגישות נפשית אדירה. כל אדם שלישי הוא סופר, משורר, זמר, נגן, צייר או פסל, היום או בעתיד, אבל התכנים הרבה פעמים מוגבלים וחופרים בחוויות אנוצנטריות... מי זה 'העם'? על מי אנחנו מדברים? האם נפלנו במלכודות הסקרנים? אבל גם הם מתעתעים בנו. הרבה בני נוער הולכים למועדונים, אבל המוני הורים אינם נותנים לילדים שלהם להתקרב לאזורים שטופי זימה ואלימות אלה. הסקר האחרון של 'קן אבי-חי' מלמד אותנו, שרוב העם רוצה להינשא על פי ההלכה אבל רובו רוצה שיהיו במדינה נישואים אזרחיים. אז על מי אנחנו מדברים?

"דורנו דור נפלא הוא, דור שכולו תימהון, כולו חייב וגם כולו זכאי" - מלמד אותנו הראי"ה בתחילת מאמר הדור. צריך להיות עיוור בדעת, או סגור ומסוגר בתוך הקהילה המבודדת על מנת שלא לראות שמשפט זה תקף היום כמו שהוא היה תקף בימי הרב זצ"ל. נכון, בדרך אחרת, מכיוונים שונים ואולי הפוכים. וגם החלקים הגסים והשפלים, גם "הרצון הגס" שאנו פוגשים אותו בכל עבר ונאנקים תחת עולו המצמיט והמקטין את הנפש, גם הוא 'גורם קיום ועמדה לשפעת החיים כולם, של כל הבינוניים והצדיקים' (שם, עמ' פה). הרבה כוחות חיים דינמיים ועוצמתיים מתגלים ב"רצון הגס". הם מדרבנים ודוחפים אף אותנו. הם מחייבים את עולם החינוך שלנו להיות יצירתי יותר ורחב יותר (האם מישוהו היה מקים ישיבה לאומנויות, ישיבה לתקשורת, מכינה קדם צבאית ובתור צבאית, מכינה לחיים, כתבי עת ספרותיים, מוזיקה דתית עמוקה או שטחית ועוד ועוד, ללא הנשיפה שה"רצון הגס" נושף בעורפינו וחובט בתוכנו ומחוצה לנו?).

המושג 'עם' מחייב ניסור דחוף, אחרת קשה יהיה לתאר את הנזקים הרחוניים והחינוכיים שעלולים לקרות לנו; החל מתופעות של ניכור בסיסי, שלא לדבר על שנאת אחים. לא פחות גרוע מכך הוא הזלזול הגורף, שאת הצעירים יוביל לראות: האומנם זה כל כך גרוע? למה רובם נמצאים 'שם' המשך בסכנה הנוצח בכך שכאשר בני הנוער יגלו שהמציאות בקרב היעם' שונה ממה שהורגלו לחשוב, הם יבעטו במי שלימד אותם לזלזל ולהתנכר. וכלה בפעולות ציבוריות וחינוכיות אטומות שאינן מבינות באמת אל מן פונות ואיך לפנות.

"מקובלים אנו שמרידה רוחנית תהיה בארץ ישראל ובישראל בפרק שהתחלת תחיית האומה תתעורר לבוא" (אורות התחיה פרק מד) קובע הראי"ה. האם נהיה שם כשזה יתרחש, כדי להקשיב, ללמוד לשמוע ולכוון?

ג. המושגים השכנים: 'הידברות (-עם החילוניים)' - 'התייפייפות וחנפנות'

'הידברות' משמעותה: אני יודע שאתה חושב אחרת ממני. אני לא מסכים אתך, אבל אני יודע שללא הבנה משותפת, לא תתרחש למידה. כשאני מנסה להבין אותך, אינני מוותר על אמונותי כמלוא נימה, אבל אני לומד על שאיפותיך, על כאביך, על תסכוליך על הביקורת שלך כלפיי. אמונותי אמיתית, אבל אולי לא הסברתי את עצמי נכון, אולי פגעתי בך בלי משים, אולי חיכית שאזמין אותך אליי הביתה, לבית הכנסת שלי ולא עשיתי זאת, אולי אפילו ניסית לעשות אצלי בר מצוה בבית הכנסת וקצת החמצנו לך פנים, אולי ציפית מהדתיים שיתנהגו אחרת והם לא ממש עמדו בציפיות... ואולי... יש לי הרבה על מה לדבר ומה ללמוד... יש לי גם במה להשתפר. ועכשיו אולי אתה תשמע מה לי יש לומר... 'התייפייפות', 'חנפנות' ודומיהם קשורים בראייה 'דימויית' - אני עסוק בשאלה כיצד אני נתפס בעיני האחר, ואני מוכן לעשות כל דבר או כמעט כל דבר כדי להיראות טוב ומתאים. היהדות פמיניסטית, דמוקרטית, פוסט מודרנית ואוהבת תמיד את האויב... אלה הם סוגים של ביטויים חנפניים. האדם המשוחח אומר את האמת גם כשהיא לא נוחה לבני שיחו, אך הוא עושה זאת בדרך של ניסיון להבין, להסביר, למצוא נקודות חיבור שאינן מאלצות אותו (וגם אינן כופות על בן שיחו) לוותר על אמונתו וערכיו.

* * *

ישנם מושגים שכנים נוספים שלא טיפלנו בהם. לא דיברנו על המושג הכולל 'תרבות מערבית', על מושגים שכנים כמו 'ממלכתיות' לעומת 'ותרנות ורפיסות'. לא על 'ראשית צמיחת גאולתנו' לעומת 'מצב אידיאלי ואוטופי' ועוד ועוד. במאמר קצר זה כל שניסו להבליט הוא שהיום, יותר מתמיד, מלאכת 'בורר' הופכת לחיונית יותר מתמיד. תגובותיהם של מבוגרים ובני נוער רבים, המגיבים בשינוי טוטאלי של ניכור לצבא, למדינה, לעם, לרבנים כאלה או אחרים, מעידה על טלטלה אמיתית, אבל על תשתית רוחנית לוחטת שלא תמיד היא מבוררת. כידוע, מקצוע האימונה בתורה איננו רק עניין לרגשות; הוא קודם כול מקצוע הדורש לימוד ובירור מעמיק.

